

Oponentský posudek

„Heimat in Ketten“: Vývoj ideové konstrukce německého hraničářského románu v době první republiky

Bc. Anna Pípalová

Diplomová práce

FFUK, Praha 2017

Tématem diplomové práce bc. Anny Pípalové se stal německý hraničářský román (Grenzlandroman), tedy literární žánr objevující se v německy psané tvorbě v českých zemích na konci 19. a v první polovině 20. století, charakteristický svým silně konfrontačním, politicky angažovaným obsahem tematizujícím nacionální konflikt na základě dobového společenského vývoje. Hraničářský román není v předložené práci nahlížen primárně v literárněvědném kontextu (ostatně vzhledem k nízké estetické kvalitě stál zjevně tento žánr dlouhodobě na periferii zájmu hlavních proudů literární vědy), nýbrž jako historický pramen, jehož potenciál je vyčerpávací při studiu nejrůznějších aspektů života na jazykovém pomezí. Autorka vymezila svůj zájem obdobím první republiky a na základě analýzy vybraných německých hraničářských románů si primárně vytkla za cíl *„přispět k hlubšímu porozumění procesu formování identity Němců v Československu v meziválečném období“* (s.1).

Práce je uvozena rozsáhlým, přehledně strukturovaným, teoreticko-metodologickým vstupem. Po stručném, ale koncizním rozboru stavu bádání v rovině vývoje česko-německých vztahů mezi válkami (s. 4-10) autorka zhodnotila možnosti využití beletrie jako historického pramene (s. 10-14) včetně metodiky (sociologie literatury), a dále blíže představila hraničářský román coby předmět svého bádání (s. 14-19). Zevrubná pozornost je věnována problematice formování nacionální identity a především formování identity kolektivní (s. 21-23), kde autorka těží z širokého spektra odborných prací primárně nehistorického charakteru (psychologie, sociologie, kulturní a sociální antropologie), nicméně s úzkou relevancí ke zkoumanému tématu. Autorka plasticky zachycuje tenzi mezi primordialistickou optikou v literárních dílech vybraných autorů, kdy *„nacionální a etnická příslušnost je pojednána jako nadčasová, přirozeně daná kategorie“* (s. 22) a novějšími pojednáními, v nichž je nacionální identita vnímána jako společností konstruovaná kategorie spojená teprve s procesem modernizace v 18. a 19. století (s. 21-23). V kontextu vnímání nacionální příslušnosti coby jistého druhu kolektivní identity, která je interaktivně konstruována a dále udržována díky dichotomii *„my“ a „oni“*, se autorka blíže věnuje fenoménu sociální

stereotypizace (s. 26-29). Pro hraničářský román je symptomatický cílený kontrast, kdy kladné vlastnosti a motivy jsou přisuzovány především příslušníkům vlastní nacionální skupiny („my“), zatímco obraz „těch druhých“ („oni“) je veskrze negativizován (negativní předsudky, diskriminace, s. 27). V kontextu formování kolektivní identity se autorka věnuje kolektivní paměti a historickému vědomí (s. 29-34) a konceptu kolektivního traumatu (s. 34-36). V závěrečné podkapitole teoreticko-metodologického vstupu je vzhledem ke specifické rétorice hraničářských románů zevrubně pojednáno dobové pojmosloví (völkisch, Blut und Boden, Heimat, Sudetendeutsche), autorka se věnuje překladu termínů a významovým nuancím, a také současné odborné terminologii (s. 36-42).

Těžiště práce spočívá na zevrubné analýze vybraných hraničářských románů – „Grenzland“ Roberta Hohlbauma (1921), „Heimat in Ketten“ Rudolfa Haase (1924) a „Die Brüder Tommahans“ Wilhelma Pleyera (1937). Ve všech případech je analýza děl uvozena životopisem autorů, kontextem vzniku jednotlivých děl a stručně i jejich recepcí. Vedle literární činnosti je zachyceno především angažmá literátů ve veřejném životě (členství v politických stranách, spolkový život), které mělo nepochybně úzkou vazbu na sdělení a ideovou náplň jejich děl. Analýzy jednotlivých románů jsou vyvážené a zdaleka se neomezují na vylíčení děje. Autorka zachycuje společenský vývoj tak, jak jej popsali autoři, a následně jej konfrontuje s obrazem reality zakládajícím se na dobových pramenech a současném historickém výzkumu; v rámci přechodů mezi realitou a literární fikcí zachycuje manipulativní rétorické taktiky a schemata charakteristická právě pro žánr hraničářských románů. Často významné rozpory mezi románovým líčením historických událostí a jejich reálným průběhem autorka přesvědčivě dokládá především u Hohlbaumova a Haasova románu, jejichž děj se odehrává v rozjitřené atmosféře počátku 20. let. Umístění fiktivních příběhů na pozadí aktuálních či nedávných společenských událostí vytvářelo dojem autenticity, historická realita byla však autorem často modifikována, zjednodušena, či vůbec zamlčena, aby umožnila explikaci vlastního (tj. autorova) ideologického přesvědčení (*„...přesné datování a reálný průběh událostí tak byly upozaděny s cílem zobrazit názorovou rovinu tak, jak ji autor konstruoval ve své představivosti“*, s. 62). Autorka širší kontextualizací a s využitím výsledků nejnovějšího výzkumu zeslabuje jednostranné vyznění událostí a stírá jejich mobilizační černobílou optiku. V případě Haasova románu si autorka všimá i reflexe praktických dopadů po vzniku republiky přijatých hospodářsko-politických opatření, jmenovitě nostrifikace a pozemkové reformy. Haas problematiku pozemkové reformy *„okleštil na přidělování zabraného majetku velkostatků osobám české národnosti“*,

kteří prezentuje jako nacionální újmu (s. 108). Podobně Pleyer v dalším z analyzovaných románů („Die Brüder Tommahans“) interpretuje reformu jako „*nástroj cílené českizace německé národní državy*“ (s. 139), přičemž popisuje diskriminační praxi výhradního přidělování pozemků nově přichozím Čechům (a nikoliv místním Němcům). Při konfrontaci se současným stavem bádání autorka připouští popsané praxe Státního pozemkového úřadu jako (přínejmenším částečně) pravdivé, nicméně vyvrací Pleyerovo přexponované tvrzení, že by pozemková reforma ohrozila integritu Němci osídleného území (s. 142). Pleyerův román „Die Brüder Tommahans“ rovněž není autorkou interpretován jako realistický záznam venkovského života na česko-německé hranici. Jeho výpovědní potenciál autorka spatřuje v zevrubném vykreslení cílů a metod nacionální „obránné“ práce, tedy v kontextu „popularizace“ německého nacionálního obranného programu. Tento program je u Pleyera úzce svázán s rodnou hroudou a ideologií „Blut und Boden“ (s. 138-143), čímž román zjevně přispívá k formování nejen nacionální, nýbrž i stavovské a politické identity (agrarismus). V dalších rovinách nacionálně obranného programu Pleyer akcentuje význam populační politiky (tj. snah o zvrácení negativního populačního vývoje), význam spolkové a družstevní činnosti a vytvoření jednotné politické fronty (s. 145).

V kapitole věnované komparaci českého a německého hraničářského románu obohatila autorka svůj výzkum o další dimenzi. Na příkladě děl Josefa Koudeláka a Bruno Nowaka, jejichž profesní dráhy, ač na opačném nacionálním pólu, si byly v mnohém podobné (oba působili jako učitelé a osvětoví pracovníci v nacionálně smíšeném území), jsou identifikovány vzájemně se negující stereotypy myšlení. V rovině kategorizace „nás“ a „těch druhých“ autoři například shodně využívají negace a snižování hodnot „těch druhých“ coby nejsnadnější cesty k vytvoření pozitivního profilu vlastní nacionální skupiny. Koudelák i Nowak využívají zjednodušujících typizovaných představ s tím rozdílem, že v případě Koudelákových „Hraničářů“ je nepřítel typologizován (vytvoření typologie Němců), zatímco v případě Nowakova románu „Das Dorf an der Grenze“ jsou Češi stylizováni do anonymní masy, které jsou přiřazeny negativní rysy a vytvořen tak „velmi konzistentní obraz češství“ (s. 182-183).

Koudelákův i Nowakův román zevrubně reflektují vývoj ve školství v prvních letech existence republiky – na straně jedné zakládání a rychlý rozvoj českého školství, na straně druhé zavírání německých škol, obojí v místním měřítku provázené takřka identickými projevy odporu a nesouhlasu jedné z nacionálních skupin. Autorka v tomto kontextu poukazuje na problematičnost menšinového školského zákona z roku 1919 i na statistické

ukazatele, které indikují, že v některých oblastech mohla podpora českého školství vést nejen k odstraňování deficitu českého školství, nýbrž i k omezování školství německého (s. 164-166). Plaforma školství se tak jeví příkladem, kdy lze německý a český hraničářský román využít pro vzájemnou verifikaci údajů (každodenní praxe, působení státních orgánů). Shodný přístup obou autorů lze identifikovat i v rovině nahlížení na vesnického učitele coby koordinátora nacionálně podpůrných aktivit (s. 169) a ve vnímání klíčového významu nacionálních spolkových struktur při prosazování „obranného“ programu. Vzhledem k tomu, že zmínky o klíčových nacionálních spolkových strukturách (Bund der Deutschen, Deutscher Schulverein, DKV atd.) prostupují takřka celou práci, bylo by k nim vhodné doplnit formou poznámky stručnou anotaci.

Je na místě ocenit, že si autorka stanovila i otázku recepce hraničářských románů, tedy zda se autorům podařilo nalézt čtenáře a jakým způsobem byly romány šířeny. (s. 203). Dochází k závěru, že při distribuci hraničářských románů sehrály významnou roli nacionální spolkové struktury (Bund der Deutschen). Všechny analyzované německé hraničářské romány postihl následně jejich zákaz ze strany československého státu, což autorce znemožnilo sledovat jejich popularitu skrze fondy německých knihoven (knihovny nemohly státem zakázané tituly koupit). Na základě dochovaných katalogů knihoven (Jihlava) autorka však sledovala čtenářskou popularitu jiných (nezakázaných) děl hraničářských autorů a zachytila tak zjevný vzestup jejich popularity na konci 30. let, tedy v přímé vazbě na nový režim.

Analýzu vybraných hraničářských románů v předložené diplomové práci hodnotím ve všech ohledech pozitivně. Autorce se podařilo, aniž by se ve svých vývodech jakkoliv opakovala, identifikovat shodné ideové konstrukce, nástroje využívané pro explikaci vlastních ideologických přesvědčení autorů i dílčí odlišnosti a specifika jednotlivých románů. V závěru autorka potvrdila Bergerovu tezi o nezpochybnitelné roli hraničářského románu v transformaci kolektivní identity Němců v českých zemích směrem k nacionální identitě sudetoněmecké (sudetendeutsch) a označila tento žánr za „*jeden z prostředků, jimiž byla nová kolektivní identita formována*“ (s. 214). Ve vývoji hraničářského románu před a po první světové válce konstatovala, že meziváleční autoři hraničářských románů „*přebírali za monarchie vytvořená schemata popisu nacionální konfrontace a zápasu se všemi mentálními stereotypy na ně navázanými*“ (s. 215), pouze je přizpůsobovali novým politickým podmínkám. Interpretace vzniku Československa a ztráty postavení majoritního národa pro německé obyvatelstvo v hraničářských románech přispělo ke konstrukci kolektivního

traumatu, jež se mělo stát součástí kolektivní paměti nově formované „sudetoněmecké společnosti“ (s. 216). Rovněž v rovině stereotypizace přispěly události roku 1918 „*k další negativizaci heterostereotypu Čecha*“ (s. 218), tedy k celkovému vyostření využívaných schemat. Za budoucí badatelskou výzvu označila autorka zkoumání hraničářského žánru a fenoménů s ním spjatých v rámci celého období jeho existence, a to především v kontextu zachycení kontinuit a diskontinuit ve vývoji německého nacionálního hnutí v českých zemích.

Diplomovou práci bc. Anny Pípalové hodnotím z hlediska volby tématu, jejího zpracování i závěrů jednoznačně pozitivně. Jedná se o koncepčně inovativní a v rovině interpretace vývoje česko-německých vztahů velmi přínosnou práci. Práce má vysokou stylistickou úroveň, disponuje relevantním vědeckým aparátem a je opatřena obrazovou přílohou. Drobné nedostatky (překlepy, nejednotnost uvozovek) jsou ryze formálního charakteru. Práci bc. Anny Pípalové ráda doporučuji k úspěšné obhajobě, dle mého názoru zaslouží hodnocení *výborně*.

V Praze dne 12. 6. 2017

PhDr. Barbora Štolleová, Ph. D.